

УДК 801.654:821.161.2-1Франко

ЕЛЕГІЙНИЙ ДИСТИХ В ОРИГІНАЛЬНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДНИЙ ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА (версифікаційний аспект)

Ірена ШТАЄР

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
кафедра української літератури,
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна, 58012,
e-mail: irenastei@ukr.net*

Розглянуто переклади та оригінальні твори Івана Франка, здійснені силабо-тонічними імітаціями елегійних дистихів. Перші елегійні дистихи поета («Епіграмати і ксенії») мають багато збоїв і в гекзаметричних, і в пентаметричних версах, рядки тільки графічно навівають уявлення про дистих. Твори наступних років відрізняються характером і місцем розташування цезури в гекзаметричних версах (жіноча переважає в 75 % віршів, з них 25 % – перекладні; превалювання чоловічої цезури засвідчено в двох оригінальних творах з 1900–1903 років – «Майові елегії», «Стріли»).

Ключові слова: елегійний дистих, силабо-тонічні імітації, дольникові (дактило-хореїчні) верси, тактовик, акцентний вірш, цезура, клаузули.

Перші переклади з античної поезії Іван Франко зробив ще навчаючись у Дрогобицькій гімназії: поет переклав трагедії («Антигона» та «Електра») Софокла, дві пісні Гомерової «Одіссеї». Він був переконаний, що ці твори послужать взірцем «для пізніших поетів, проймаючи подивом любителя древності, котрий уздрить в них сильний і незопсутий [дух] старини в формі приступній, а разом майстерній і викінченій» [14, т. 14, с. 436]. Про них та ще деякі ранні переклади І. Франко писав у листі до Михайла Драгоманова [10, с. 92]. Нині збереглися тільки два тексти: перша пісня «Одіссеї» Гомера та Софоклова «Електра». Античний гекзаметр у перекладі «Одіссеї» (1873–1874) І. Франко замінив римованим ямбом (Я5 на 66,4 %). У перекладі «Електри» (1874) поет відтворив розмір оригіналу – ямбічний триметр (Я6ц на 79 %). Перекладацька діяльність зумовила появу оригінальних поетичних творів з імітаціями античних розмірів. 1874 року І. Франко написав сім кількарядкових творів і об'єднав їх під назвою «Епіграмати і ксенії», у яких уперше апробував елегійний дистих. Перший рядок дистиха – це дактилічний гекзаметр, який функціонує як самостійна віршова форма, а от другий – елегійний пентаметр – за словами Михайла Гаспарова, утворюється із дактилічного гекзаметра шляхом подвоєння його першої доцезурної частини [3, с. 70]. Йдеться про силабо-тонічний або тонічний відповідник античного гекзаметра для літератур з якісною версифікацією. У давньогрецькому гекзаметрі домінували дактилічні шестистоповики і жіноча цезура, у латинському гекзаметрі – дактило-хореїчні верси, переважала чоловіча цезура [2,

с. 56–57]. Пентаметр існував тільки у парі з гекзаметром. «Епіграмати і ксенії» І. Франка були створені під впливом подібних віршів Фрідріха Шіллера і Йогана-Вольфганга Гете [1, с. 75]. У літературі відомі «Епіграми» Й.-В. Гете та «Ксенії Гете і Шіллера», які були написані силабо-тонічним відповідником метричного елегійного дистиха (поєднання рядків гекзаметра й пентаметра). Силабо-тонічний відповідник гекзаметра (шестистоповий дактиль з жіночим закінченням, або шестистоповий дактиль з однією хореїчною стопою) увів у німецьку поезію і теоретично обґрунтував ще Фрідріх Готліб Клопшток. Карл Бандрівський у «Спогадах про Франка-школяра» зазначив: «З німецької літератури учитель говорив цілими годинами про значення поезії Клопштока та про її місію» [10, с. 73]. Й.-В. Гете у своїх епіграмах використовував і дактило-хореїчний, і цезурований шестистоповий дактиль [1, с. 76]. У ритмічній схемі рядків «Епіграматів і ксеній» – перших елегійних дистихах молодого І. Франка – фіксуємо багато збоїв. Із восьми дистихів тільки у 25 % наявні гекзаметричні верси, маємо 62,5 % дольникових (дактило-хореїчних) рядків і один акцентний замість Дбц. 62,5 % із восьми пентаметричних версів 13-складові. Наведемо зразки:

Других похибки ти збираєшся поправляти,
Друже, наперед свої власнії блуди поправ! [14, т. 1, с. 445].
┌U┐┌UU┐┌||U┐┌UUUU┐┌U
┌UU┐┌UU┐┌||┌UU┐┌UU┐
Все говориш: єдності й згоди русинам треба!
Але чому ж бо сам так незгідливий еси? [14, т. 1, с. 445].
┌U┐┌U┐┌UU||┌UU┐┌U┐
┌UU┐┌UU┐||┌UU┐┌UU┐
Акц5 (1-2-1-4-1)
Дкб
Д5

У першому рядку хореїчні стопи перебувають на I, II, V позиціях.

Наступні силабо-тонічні імітації елегійних дистихів з'являються в перекладній творчості. 1893 року оди Піндара поет переклав неримованими нерегульованими трискладовиками. У перекладах з Горация (1893–1894) І. Франко використав силабо-тонічні імітації античних розмірів. Письменник намагався навіть графічно передати римські строфи: силабо-тонічні імітації асклепіадової строфи III (ода «До корабля»), сапфічної строфи (ода «До Арістія Фуска»), алкеєвої строфи (ода «До Аполлона»); переклад сатири «Город і село» написаний силабо-тонічним відповідником гекзаметра. Послання «До моєї книжки» та сатира «Причепи» Горация перекладені короткими ямбічними неримованими віршами. Розмір «До моєї книжки» Я4-б, сатири «Причепи» – Я5 (92 %) з висхідним ритмом. У цей період І. Франко звернув увагу на поезію Овідія періоду вигнання. З окремими віршами римського автора письменник познайомився ще в Дрогобицькій гімназії. Йому була відома легенда про те, що Овідій перебував на півдні України і там похований. І. Франко віддав належне щирому ліризмові поета та переклав «Скорботні елегії» («Tristia»), «Послання з Понту» («Epistulae ex Ponto») і поему-інвективу «Ібіс».

Зі «Скорботних елегій» Овідія І. Франко переклав третю елегію першої книги. У цій елегії римський лірик розповідає про останню ніч, яку він провів у Римі перед від'їздом на вигнання. Поет назвав елегію «Прощання». Наведемо її початок:

Cum subit illius tristissima noctis imago
 Qua mihi supremum tempus in Urbe fuit,
 Cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui,
 Labitur ex oculis nunc quoque gutta meis [16, с. 27].
 —UU—UU||—UU—UU—UU
 —UU—UU—||—UU—UU—
 —UU—UU||—UU—UU—UU—U
 —UU—UU—||—UU—UU—

У перекладі І. Франка маємо:

Як виринає в душі сеї скорбної ночі картина,
 Що в ній останні я хвилі у Римі пробув;
 Як нагадаю сю ніч, в котрій все я наймільше покинув,
 Нині з очей ще мені котяться сльози рясні [14, т. 9, с. 405].
 UUU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Д6ц атон.(I)
 ⊥UU⊥UU⊥||⊥UU⊥UU⊥ пент.
 UUU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Д6ц атон.(I)
 ⊥UU⊥UU⊥||⊥UU⊥UU⊥ пент.

Переклад І. Франка астрофічний та неримований, цезура в гекзаметричних версах рухома, частка жіночої становить 51 %, чоловічої – 45 %, дактилічної – 4 %. Клазули жіночі, але фіксуємо один верс з чоловічим закінченням. Маємо 90,2 % рядків Д6ц. Серед них 50 % з атонаціями в I стопі та 2,2 % з позасхемними наголосами в I стопі. 7,8 % рядків – Дк6 (всі з однією хорейною стопою). З них 4 % з хореем на III стопі та по одному – на I і IV відповідно. Один верс (2 %) тактовиковий (Тк6). У перекладі фіксуємо кілька внутрішніх рим (6,9 % версів), цей же прийом І. Франко використав згодом у «Майових елегіях» (10 % рядків із внутрішніми римами).

У пентаметричних рядках цезура нерухома та чоловіча. Маємо 94 % пентаметричних версів у елегійних дистихах перекладу. Серед них фіксуємо 4,2 % з позасхемними наголосами на I стопі, 31,2 % з атонаціями на I стопі, 2 % – на IV стопі. У перекладі на місці пентаметричних версів маємо по одному разові дактилічний (Д5), дольниковий (Дк6 з хореем на III стопі) і тактовиковий (Тк5) рядки.

Із «Послань з Понту» І. Франко переклав третє послання четвертої книги. В ньому Овідій картає одного зі своїх друзів, який відвернувся від поета, коли його вислали з Риму. У чотирьох книгах «Послань з Понту» поет назвав своїх адресатів. Це ж послання немає адресата, тому І. Франко, керуючись змістом усього твору, дав йому заголовок «Невірному другові». Текст перекладу також астрофічний та неримований. Цезура в гекзаметричних версах рухома, переважає жіноча – 53,6 %, частка чоловічої становить 39,3 %, дактилічної – 7,1 %. Рядки Д6ц становлять 96,4 %, з них 40,7 % з атонаціями на I стопі. Один верс (3,6 %) тактовиковий (Тк6). У пентаметричних рядках цезура фіксована (на III стопі) чоловіча. Маємо 3,6 % версів з позасхемними наголосами на I стопі, 32,2 % з атонаціями, з них 21,4 % – на I стопі, по одному разові (3,6 %) на IV, V та подвійну на I і IV. Наведемо зразок:

Робить іграшку собі судьба із долі людської;
Навіть тій хвилі, що є, вірить напевно не мож [14, т. 9, с. 409].
┌UU┌UU┌||┌UU┌UU┌U
┌UU┌UU┌||┌UU┌UU┌U

Тк6
пент.

Перший рядок можна кваліфікувати як гекзаметрично-пентаметричний. 1887 року Борис Грінченко написав дванадцятирядкову поезію «Закоханий», у якій також фіксуємо стягнення двох складів III стопи. Маємо наслідування античного пентаметра. Розмір вірша класифікуємо як Тк6 (100 %). Цезура чоловіча (100 %) та перебуває на III стопі, всі клаузули жіночі (100 %). Наведемо кілька рядків:

Смертни безсмертним богамъ молються, знявши долони
Вгору, и жертвы несуть, палють, благаючи ласки [9, с. 126].
┌UU┌UU┌||┌UU┌UU┌U
┌UU┌UU┌||┌UU┌UU┌U

Тк6 (2-2-0-2-2-1)
Тк6 (2-2-0-2-2-1)

Творчість Овідія періоду заслання давала І. Франкові багато матеріалу для роздумів та оригінальних і цікавих висновків. Із спогадів Михайла Яцкова, який у 1913 році під час перебування І. Франка у Бережанах мав з ним розмову, видно, що І. Франко вже давно цікавився творами Овідія періоду заслання і вивчав їх. М. Яцків стверджував, що «в циклах Овідія “Tristia” і “Fasti” з побуту на вигнанні, І. Франко відкривав впливи гетських поем старого фракійського племені» [10, с. 299].

Переклади І. Франка з творчості Овідія з’явилися друком 1894 року в книзі Костя Лучаківського «Взори поезії і прози для п’ятої класи цісарсько-королівської гімназії у Галичині» [8, с. 172–175], але своєрідне художньо-поетичне завершення отримали 1915 року в розвідці «Публій Овідій Назон у Томіді», в якій І. Франко використав фрагменти своїх перекладів.

У 1895–1896 роках постають оригінальні твори І. Франка «Свічку поставив ти в церкві перед образами, багачу...» (1895), «Вбогому даток ти дав, о багачу, – се добре зробив ти...» (1895), «Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого...» (1895), «Сли я здержуся від хліба, проте від гніву не здержуся...» (90-ті роки), у яких засвідчено справжній силабо-тонічний відповідник елегічного дистиха:

Свічку поставив ти в церкві перед образами, багачу!
Добре зробив ти: ось бач – ярко та свічка горить
Глянь, ось убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив, –
Сплавав і важко зітхнув – свічка погасла твоя [14, т. 3, с. 191].
┌UU┌UU┌U||UUUU┌UU┌U
┌UU┌UU┌||┌UU┌UU┌U
┌UU┌UU┌UU┌||UU┌UU┌U
┌UU┌UU┌||┌UU┌UU┌U

Дбц атон.(IV) цез. жін. на III ст.
Дбц цез. чол. на IV ст.

Схеми пентаметричних версів витримані досконало. Цезура постійна чоловіча. Загалом твори відрізняються тільки характером і місцем розташування цезури в гекзаметричних рядках. У семи гекзаметричних рядках трьох перших поезій цезура роз-

ташована так: 4 верси – жіноча цезура на III позиції, 2 – чоловіча на III позиції, 1 – чоловіча на IV. Остання поезія цього переліку відрізняється від попередніх. Цезура в гекзаметричних рядках жіноча, перебуває на III стопі. Автор обірвав другий пентаметричний рядок на місці цезури, цей вірш не був друкований, зберігся у формі автографа. Наведемо зразок:

Сли я здержуся від хліба, проте ж від гніву не здержуся,
Не чоловік я, а звір!
Адже ж і звір не їсть хліба, – та кров п'є і шарпає тіло,
Так і фальшивий святець, що свого брата чорнить [14, т. 2, с. 485].
⊥UU⊥UU⊥U||U⊥UU⊥UU⊥U
UUU⊥UU⊥
⊥UU⊥UU⊥U||U⊥UU⊥UU⊥U
⊥UU⊥UU⊥||⊥UU⊥UU⊥

Д6ц цез. жін. на III ст.
атон. (I)
Д6ц цез. жін. на III ст.

Знову І. Франко звернувся до силабо-тонічних елегійних дистихів на початку XX століття у «Майових елегіях» (5 творів з 1901 року) та «Стрілах» (15 творів з 1903 року).

У «Майових елегіях», «зразкових елегійних дистихах, оперених внутрішніми римами», за словами Миколи Зерова [5, с. 461], маємо шістдесят п'ять елегійних дистихів. П'ята частина твору обірвана на десятому гекзаметрі. У гекзаметричних версах місце цезури не фіксоване: у 53,8 % рядків – після наголошеного III стопи (нормативна позиція для дактилічного гекзаметра), у 15,4 % – після першого ненаголошеного IV стопи, у 9,3 % – після наголошеного IV стопи, у 9,3 % – після першого ненаголошеного III стопи, у 7,7 % – після першого ненаголошеного II стопи, у 3 % – після наголошеного II стопи; в одному версі (1,5 %) маємо подвійну цезуру (7-й рядок третьої частини). 15,4 % рядків з атонацією на I стопі, 3 % – з атонацією на II та по одному – на III і V. Фіксуємо один верс із позасхемним наголосом на I стопі. У пентаметричних рядках витримана постійна чоловіча цезура, але маємо 15,4 % версів з атонацією на I стопі, 9,3 % – на IV, 3 % – на V, 1,5 % – на II. 3 % пентаметричних версів мають подвійну цезуру (I, IV), 1,5 % – позасхемний наголос на I стопі. Верси з внутрішніми римами становлять 10 %.

Сімнадцять елегійних дистихів «Стріл» нагадують «Майові елегії». Цезура у пентаметричних рядках постійна чоловіча. 23,5 % версів мають атонацію в I стопі, 11,8 % – у IV, 5,9 % – у V, 5,9 % – подвійну в I, V. Наведемо зразок:

Або мов блискавка, що розбиває дуплавого дуба,
Та мільйони рослин озоном розвеселя [14, т. 2, с. 351].
⊥UU⊥UU||UUU⊥UU⊥UU⊥U
UUU⊥UU⊥||⊥UUUUU⊥

Д6ц атон. (III)
атон. (I, V)

Фіксуємо 17,6 % гекзаметричних версів з атонаціями на I стопі, 5,9 % – на III. Цезура розташована так: 58,8 % – після наголошеного III стопи, 17,6 % – після наголошеного IV стопи, 11,8 % – після першого ненаголошеного IV стопи, 5,9 % – після першого ненаголошеного II стопи, 5,9 % – після II стопи.

В останні роки (1913–1915) І. Франко на основі п'яти книг «Скорботних елегій», чотирьох книг «Послань з Понту» і поеми-інвективи «Ібіс» Овідія написав розвідку про його життя на засланні, супроводжуючи виклад власними перекладами вибраних елегій і послань. Це був час, коли хвороба стояла на заваді намаганням поета, тож у перекладах творів Овідія спостерігаємо відхилення від чіткого віршого розміру, фіксуємо «іншометричні» та «неметричні» верси, зрушення цезури в пентаметричних рядках. Оригінальних творів зі силабо-тонічними імітаціями елегійних дистихів на цьому етапі перекладацької діяльності поета не фіксуємо.

Отже, з дев'яти проаналізованих творів 77,8 % належать до оригінальних, решта – 22,2 % – до перекладних (з творчості Овідія). Уперше силабо-тонічний відповідник елегійного дистиха І. Франко вжив в оригінальній творчості («Епіграмати і ксенії» – 1874). Ритмічні схеми гекзаметра й пентаметра мають багато збоїв, рядки тільки графічно навівають уявлення про дистих. Уже 1894-го в перекладах з творчості Овідія («Прощання», «Невірному другові») витримана схема пентаметрів зі сталою цезурою, у гекзаметрах цезура рухома та переважно жіноча (51 % і 53,6 % відповідно), фіксуємо кілька «іншорозмірних» та «неметричних» версів (дактилічні, дольникові й тактовикові). В оригінальних творах пізніших років (1895–1903) схеми пентаметричних версів витримані досконало. Цезура постійна чоловіча. Загалом твори відрізняються тільки характером і місцем розташування цезури в гекзаметричних рядках (у чотирьох творах з 1895–1896 років переважає жіноча на III позиції, у двох з 1900–1903 – чоловіча на III стопі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бунчук Б. Віршування Івана Франка : монографія / Борис Бунчук ; [наук. ред. д. філол. н., проф. Мельничук Б. І.] ; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2000. – 308 с.
2. Бунчук Б. З історії українського гекзаметра XIX століття (власне гекзаметричні форми) / Борис Бунчук, Ірена Штаєр // Spheres of Culture. Volume XII. – Lublin, 2015 – P. 55–64.
3. Гаспаров М. Очерк истории русского стиха / М. Гаспаров. – М. : Фортуна Лимитед, 2000. – 352 с.
4. Дідик Й. Іван Франко – перекладач і дослідник творчості Публія Овідія Назона / Й. Дідик // Публій Овідій Назон. До 2000-річчя з дня народження. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1960. – С. 80-86.
5. Зеров М. Твори : [в 2 т.] / М. Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – 601 с.
6. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка : горизонти поезики / В. Корнійчук. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2004. – 304 с.
7. Костенко Н. Про гекзаметр та інші форми античного вірша в українській поезії XX ст. / Наталія Костенко // Słowiańska Metryka Porównawcza. IX. Heksamet. Antyczne wzorce i strofy w literaturach słowiańskich. Praca zbiorowa pod redakcją Michała Łotmana i Lucylli Pszczołówskiej – Instytut badań literackich PAN Wydawnictwo. – Warszawa, 2011. – S. 190–216.
8. Лучаківський К. Взори поезії і прози для п'ятої класи цісарсько-королівської гімназії у Галичині / К. Лучаківський. – Львів, 1894. – 175 с.

9. Пысання Б. Гринченка. – К. : Зъ друкарни П. Барського, 1903. – 500 с.
10. Спогади про Івана Франка [Текст] / Упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів : Каменярь, 2011. – 832 с.
11. *Тарановский К.* Русские двусложные размеры. Статьи о стихе / Кирилл Тарановский / под ред. В. Тарановской-Джонсон, Дж. Бейли, А. В. Прохорова; пер. с серб. В. В. Сонькина. – М. : Языки славянской культуры, 2010. – 552 с.
12. *Теплий І.* Іван Франко – перекладач : парадигма дослідження / Іван Теплий // Франкознавчі студії : зб. наук. пр. – Вип. 4. – Дрогобич : Коло, 2007. – С. 318–335.
13. *Турган О.* Українська література кінця XIX – початку XX ст. і античність (шляхи сприйняття і засвоєння) / О. Д. Турган. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1995. – 176 с.
14. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
15. *Щурат С.* Перші літературні спроби Івана Франка / Щурат Степан // Іван Франко : статті і матеріали. Збірник другий. – Видавництво Львівського університету. – 1949. – С. 87–145.
16. P. Ovidii Nasanis. Opera omnia. Textum / P. Ovidii Nasanis. – Lipsiae, 1845. – 378 f.

*Стаття надійшла до редакції 11.12.2015
Прийнята до друку 27.12.2015*

ELEGIAC COUPLET IN IVAN FRANKO'S ORIGINAL AND TRANSLATED POETRY (VERSIFICATION ASPECT)

Irena SHTAIER

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Department of Ukrainian Literature,
2, Kotsiubynskyi Str., Chernivtsi, Ukraine, 58012,
e-mail: irenastei@ukr.net*

The article deals with Ivan Franko's translations and original works performed in syllabo-tonic imitations of elegiac couplets. The first poet's elegiac couplets («Epigrammates and Xenies») have a number of faults both in six-foot and five-foot verses, with the lines only graphically evoking the idea of the couplet. The later works differ in nature and by the place of the caesura in six-foot verses (the feminine one dominates in 75 % of verses, of which 25 % are translated; the prevalence of the masculine caesura can be traced in two original works of 1900–1903 – «May Elegies» and «Arrows»).

Keywords: elegiac couplet, syllabo-tonic imitations, dactyl-trochaic verses, accentual verse, tactic verse, caesura, clausulae.